

Kristina Jorgić
Odsek za istoriju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

Petar Čolić
Odsek za istoriju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

Kratak pregled borbe protiv korupcije u ruskoj i osmanskoj carevini u prvjoj polovini 19. veka

Apstrakt *Devetnaesti vek za Rusku i Tursku carevinu predstavlja period donošenja reformskih zakona sa ciljem da se države modernizuju i, koliko mogu, odgovore duhu vremena. Premda su u Rusiji reforme kočene režimom arakčejevštine i reakcionarnom politikom Nikolaja I, država je načinila ozbiljan korak u borbi protiv sistemske korupcije donošenjem Krivičnog zakonika 1845. godine. Sa druge strane, Turska je bila pod nesumnjivo većim stranim pritiskom kada je proces modernizacije bio u pitanju. Period tanzimata označava krupno razdoblje u kome se Turska, između ostalog, suočila sa sveprisutnom korupcijom. Krunu turskog reformatorskog rada na ovom polju predstavlja donošenje Krivičnog zakonika 1856. godine. U radu se analiziraju konkretni zakoni kojima je korupcija sankcionisana u ove dve carevine.*

Ključne reči *korupcija, Rusija, arakčejevština, Turska, tanzimat, reforme, 19. vek*

160

Korupcija, stara koliko i samo ljudsko društvo, predstavljala je svojevrsni problem za različite oblike državno-društvenog uređenja koje srećemo u prošlosti. Ona se javlja kao neumitni pratilac svih većih društveno-političkih promena, ekonomskih lomova i urušavanja institucija. Upravo pobrojani procesi predstavljaju zajedničku karakteristiku istorijskog razvoja Ruske i Osmanske carevine tokom 19. veka. Budući da se korupcija ne može posmatrati kao izolovan društveni fenomen, poznavanje pravnih ustanova i osnovnih pojava kroz istoriju predstavlja predušlov za razumevanje savremenih pravnih sistema i pojava.

Sam termin *korupcija* potiče od latinske reči *corruptio* koja u prevodu znači: pokvarenost, izopačenost, podmićivanje, potkupljivanje (Lewis 1891: 193). Broj definicija korupcije sve je veći, ali jednu od najpreciznijih daje Veliki rečnik za advokate. On je definiše kao „opasnu društvenu pojavu u sferi politike ili državne uprave. Javlja se kao namera za ostvarivanje profita i prednosti na bilo koji način od strane funkcionera i onih

koji su na vlasti, uključujući i njihovo podmićivanje“ (Big Dictionary for Lawyers 2000: 288).

Mnogi istraživači današnjice smatraju da se korupcija, posebno njeni uzroci, najefikasnije proučavaju ukoliko se vrše paralelna praćenja više *nacionalnih* korupcija (Toke 2011: 16). Princip paralelnog praćenja jedne iste pojave u dva različita društva koja se nalaze na određenom stupnju razvoja istoričaru pruža bolji uvid u same mehanizme funkcionisanja neke pojave (procesa, fenomena), ali i odnos običnog čoveka prema pojavi koja se istražuje. Premda su se Rusija i Turska u 19. veku susrele sa sličnim problemima i izazovima, nikako se ne sme izgubiti iz vida da je svaka imala svoje specifične uslove razvitka. Pitanje korupcije vekovima je nagrizalo obe carevine, ali nije postojala spremnost da se sa njom uhvate u koštac na carskim dvorovima. Upravo zbog toga potrebno je ukazati na osnovne pravce razvoja dveju carevina u ovom periodu. Poslednjih godina u historiografiji ima tendencija za proučavanjem korupcije u Ruskoj i Turskoj carevini (Кузовков 2010: 10–17; Богданов, Калинин 2001: 15; Faruqi 2006: 43–44; Reid 2000: 86–105), dok u srpskoj historiografiji još uvek ne postoje naučni radovi koji se podrobnije bave ovim pitanjem. Problem korupcije se obično sagledava kroz prizmu uopštenih društveno-političkih okolnosti, eventualno kroz proces reformisanja koji je bio karakterističan za obe carevine tokom 19. veka (Popov 2010: 147–162, 374–376).

161

Tokom celog 19. veka u Rusiji se održao društveno-politički sistem *plemićke imperije*, utvrđen za vreme carice Katarine II (1762–1796). Iako je car Aleksandar I (1801–1825) nagovestio izvođenje liberalnih reformi, rat protiv Napoleona¹ samo ga je učvrstio u ubeđenju da je opstanak ruskog samodržavlja sa feudalizmom najefikasniji način da se zemlja sačuva od talasa liberalizma i zahteva za reformama koje su zapljuskivale onovremenu Evropu. Režim *arakčejevštine*, koji je obeležio vladavinu Aleksandra I, dobio je ime po generalu Arakčejevu i zasnivao se na sveprisutnosti policije, razvijenom sistemu potkazivanja i špijunaže (Popov 2010: 155). Premda je korupcija takođe bila jedna od osnovnih odlika *arakčejevštine*, mora se istaći da je ona režimu ostavljena u nasleđstvo, prevashodno iz vremena Petra Velikog i carice Katarine II. Kao osnovni uzrok korumpiranosti ruske državne administracije često se navodi neredovno isplaćivanje zarada (Пасулов 2006: 132). Upravo zbog toga, režim Katarine II (1762–1796) težio je da redovno isplaćuje iste, ali je carica

¹ U pitanju je Napoleonov pohod na Rusiju 1812. godine, u ruskoj historiografiji označen kao Otadžbinski rat.

ukazom iz 1764.g. povećala plate najpre sudijama kako bi sprečila eventualno primanje mita (*ibid.*: 133).

Pitanje koje se postavljalo u gotovo svim evropskim zemljama 19. veka bilo je pitanje oslobađanja kmetova, tj. definisanja njihovog društveno-pravnog položaja. Budući da su kmetovi (mužici) činili gotovo 90% ukupnog broja stanovništva Rusije, jasno je da je ovaj problem za carevinu bio gorući (Popov 2010: 153). Međutim, car čija je politika najčešće ocenjivana kao „odsečena od stvarnosti“ (Кузовков 2010: 366), nije našao način da se suoči sa tako teškim pitanjem. Aleksandar I je pokušao da sa Speranskim² donese niz opsežnih progresivnih reformi, ali je rat sa Napoleonom presekao ove stidljive napore. Kao svojevrsan izvor koji svedoči o dubini korupcije ovog perioda može se koristiti i znamenito delo Lava Tolstoja *Rat i mir*. Tolstoj navodi da ogromnoj većini ljudi na frontu nije bilo stalo ni do rata ni do mira, ni do cara ni proslavljenih generala, već samo do ličnih koristi i zadovoljstava (Tolstoj 1972: 9). Poznato je da je za vreme rata 1812. došlo do velike inflacije, koja će do pedesetih godina 19. veka biti u stalnom porastu³. U ovakvim okolnostima bilo je logično da dođe do porasta korupcije, o čemu svedoči građa iz ovog perioda.⁴

162

Savremeni ruski istoričari ocenjuju da dolazak na presto cara Nikolaja I (1825–1855) predstavlja prekretnicu u istoriji Rusije, posebno po pitanju korupcije (Кузовков 2010: 378). Na samom početku, novi car je presekao dugu tradiciju postavljanja rođaka, prijatelja, velikih boljara i njima sličnih na visoke državne položaje. Ponajmanje je želeo da na ministarskim mestima vidi prijatelje i poznanike, već je pomenuta mesta davao onima koji su se dokazali u savesnom obavljanju svojih ranijih dužnosti. Svakako da su i ovi zvaničnici dobijali platu, dvorove, velika imanja na uživanje, ali isključivo kao obavezujući momenat zbog kojeg bi morali da opravdaju ukazano poverenje (*ibid.*: 385). Koliko se promenio odnos najbližih carevih saradnika prema samom Nikolaju najbolje svedoči anegdota koja se vezuje za grofa Kiseljeva, zaduženog za ekonomsku politiku Carstva. Kada ga je jednom prilikom car upitao zašto nikada

2 Mihail Mihailovič Speranski (1772–1839), ruski reformator iz vremena Aleksandra I i Nikolaja I. Elektronsko izdanje *Ruskog biografskog rečnika*, odrednica Сперанский Михаил Михайлович, internet.

3 Prosečna cena kilograma ražanog brašna 1804. godine iznosila je 38–40 kopejki, dok se 1825. kretala između 60 i 80 kopejki.

4 U memoarima A.T. Bolotova, prvog ruskog agronoma, kao i G. R. Deržavina, visokog državnika, nalaze se podaci o tome kome su i zbog čega davali mito. Poznat je primer G. I. Dobrinina, koji je uzimao mito kako ne bi živeo lošije od svojih kolega, gubernatorskih sekretara (Писарькова 2002: 42, 45).

od njega ne traži novac, budući da je siromašan, Kiseljev je odgovorio: „Znam da Vi rado dajete, ali da gubite poštovanje prema onima koji uzimaju od Vas. Važnije mi je Vaše uvažavanje nego Vaš novac“ (*ibid.*: 238). Činjenica da su ovakvi ljudi imali učešća u odlučivanju o ključnim državnim pitanjima upravo je zasluga samog cara Nikolaja I.

Međutim, činjenica je da je neuporedivo lakše bilo suzbijati korupciju na dvoru i u prestonici nego u udaljenim krajevima Carstva. Ipak, car je morao biti svestan da korupcija posebno muči običnog mužika, koji je u praksi bio prepušten na milost i nemilost spahiji.⁵ Stoga je Nikolaj I u najudaljenije gubernije upućivao činovnike od poverenja kako bi sproveli rigorozne kontrole. Sa druge strane, uvođenje relativno stalne kontrole *odozgo* moralo je da utiče na smanjenje korupcije i povećanje efikasnosti lokalne samouprave. Strah koji je lokalni činovnički aparat imao od čestih kontrola majstorski je opisao Gogolj u *Revizoru*.

163

Bitan napredak u suzbijanju korupcije u Ruskoj carevini predstavlja donošenje Krivičnog zakonika 1845. godine. Pitanjem suzbijanja korupcije posebno se bavilo 6. poglavlje Zakonika, službenog naziva „O mitu i iznuđivanju“. U članu 401 jasno se definišu četiri oblika davanja i primanja mita:

- a) primanje i davanje mita preko posrednika, uključujući i rođake;
- b) mito u visini odštete koju će službenik morati da plati ukoliko se utvrdi da je došlo do propusta u vršenju službe;
- c) neodređeni oblici nagrađivanja za dela koja službeno lice u bliskoj budućnosti (ne) izvršava u korist lica koje daje mito;
- d) mito u vidu razmene, prodaje i drugih dogovora mimo zakona (Мизерий 2001: 184).

Nakon što se potvrdi da je uzeo mito, državni službenik bi bio otpušten uz plaćanje novčanog dela kazne. Pomenuti član je predviđao da lice koje je primilo mito ima pravo na javno pokajanje, s tim da bi tada kazna bila blaža (javna opomena ili razrešenje). Međutim, 406. i 407. član Zakonika definisali su da se primanje mita može izvršiti pri pretnjama ili

5 Česte pobune seljaštva inicirale su niz ukaza cara Nikolaja I koje su bile usmerene na poboljšanje položaja mužika. U periodu 1837–1841. donet je niz progresivnih mera: spahija je imao pravo da oslobodi mužika nakon sklopljenog ugovora o zemlji koju će mužik u budućnosti obrađivati, bilo mu je oduzeto pravo da mužika odvajaju od porodice ili da ga proda zarad otkupljivanja ličnih dugova. Pored toga, donet je i niz humanih mera, kao što je otvaranje seoskih škola i bolnica.

strahu od uznemiravanja. Ovaj član je svakako ostavljao dosta prostora da se lica optužena za uzimanje mita na kraju krivičnog postupka proglašavaju za nevine. Ipak, kazne za uzimanje mita ne samo što su precizno definisane, već su i pooštrene. Najteži oblik kazne bilo je progonstvo u Sibir kao i zatvorska kazna od četiri do šest godina.

Svakako se ne može reći da je korupcija bila iskorenjena za vreme Nikolaja I. U savremenoj historiografiji postoji opšta saglasnost da je porast činovničkog aparata, karakterističan za vladavinu Nikolaja I, sigurno doveo do porasta *sitne* korupcije (*ibid.*: 186). Ostao je upamćen primer korupcije šefa tajne policije Bekendorfa. U nemogućnosti da ga potkupe novcem, Bekendorfu su doveli mlade francuske glumice i time pridobili ovog zloglasnog činovnika. U poređenju sa prethodnim periodima, Nikolaj I je dao svoj maksimum u borbi protiv krupne korupcije, ali, koliko god sposoban i energičan, borbu protiv *sitne* korupcije ostavio je svojim naslednicima.

164

Kada je reč o Osmanskom carstvu, sultan i Porta su priznali neophodnost reformi već krajem 18. veka. Reforme sa ciljem jačanja vojne moći carstva započete su za vreme vladavine Selima III (1789–1807). Međutim, reforme Mahmuda II (1808–1839) predstavljaju važnu etapu u procesu modernizacije Turske (Сокова, Прокопьева 2009: 72). Serija reformi koja je u Turskoj preduzeta krajem 30-ih godina 19. veka i trajala do 1878. godine, u historiografiji je označena terminom *tanzimat*⁶, mada mnogi istoričari isti pojam definišu kao „revoluciju odozgo“ (Мантран 2002: 556). Istoričari se uglavnom slažu da period *tanzimata* treba deliti na dva perioda, a da vododelnicu predstavlja Krimski rat (1853–1856) (Сокова, Прокопьева 2009: 73). Stoga će predmet ovog rada biti usmeren na prvu fazu *tanzimata*.

Za *oca tanzimata* smatra se Mustafa Rašid-paša⁷, koji je sa mesta turskog ministra spoljnih poslova započeo rad na reformisanju Turske. Kao jedan od svojih primarnih ciljeva Mustafa Rašid-paša video je iskorenjivanje korupcije koja je u turskom društvu pustila duboke korene (Shaw 1977: 59). Proces reformisanja države zvanično je započet donošenjem *Hatišerifa od Gilhane* 3. novembra 1839. godine. U najosnovnijim crtaima, cilj ovog pravnog akta bilo je jačanje državne uprave i eliminacija svih uzroka nezadovoljstva običnog čoveka (Дулина 1981: 177). Dokument ima dva dela, protokol i tekst, koji je sastavio Mustafa Rešid-paša a

6 *Tanzimat*, turski: reforma, reorganizacija (Redhouse and Wells 1880: 261).

7 Za više detalja o radu Mustafe Rešid-paše u ovom periodu videti: Shaw 1977: 95–109.

potpisao sultan Abdulmedžid. *Hatišerifom od Gilhane* proglašeno je (1) osnivanje institucija koje treba da obezbede svim podanicima Carstva nepovredivost života, časti i imovine, (2) uvođenje redovnog sistema oporezivanja na osnovu prethodno izvršene procene, (3) razvijanje novih metoda kako bi se obezbedilo sigurno regrutovanje i jačanje oružanih snaga (Reid 2000: 22). Premda *Hatišerif* nije ni na koji način uspeo da ograniči sultanovu apsolutnu vlast, za proces modernizacije Turske bilo je izuzetno važno da je država shvatila i u isto vreme se obavezala da će štititi sve svoje podanike bez obzira koju veru ispovedaju. Može se zaključiti da je znameniti *Hatišerif od Gilhane* jednim delom bio inspirisan *Deklaracijom prava čoveka i građanina* (1789).

Na sprovođenju odredbi *Hatišerifa* posebno su radili Mehmed Emin Ali-paša i Mehmed Fuad-paša. Ali je njihov reformatorski rad bio umnogome olakšan jer je *Hatišerif od Gilhane* utro put novim zakonima koji bi odgovorili potrebama Carstva, ali i duhu vremena.⁸ Međutim, uprkos *Hatišerifu*, kroz čitav 19. vek u Osmanskom carstvu opstala su dva tipa korupcije: prvi se odnosio na korupciju visokih državnih činovnika, njihovu (ne)kompetentnost, kao i na nemoć države da se reformiše u skladu sa duhom vremena; drugi tip korupcije odnosio se na nepoštenje kako visokih državnih činovnika, tako i širokog činovničkog aparata (*ibid.*: 91). Nije bio redak slučaj da su istaknutiji veziri Osmanskog carstva smatrali kako je upravo korupcija među visokim turskim državnici-ma osnovni uzrok sunovrata imperije (Goodwin 2006: 5). U knjizi *Save-ti za vezire i upravnike* Sari Mehmed-paše, napisane početkom 19. veka, navodi se da je osnovni zadatak velikih vezira u budućnosti iskorenjivanje korupcije i tiranije (Sari Mehmed Pasha 1935: 64–65).

U kontekstu korupcije posebno je važno pomenuti ulogu janičara, odnosno ukidanje janičarskog reda. Kada je Selim III (1789–1807) otpočeo rad na vojnim reformama, osnovni zadatak sultana bilo je stvaranje novog vojnog sistema koji bi bio odan njemu lično. Kao jedan od osnovnih uzroka ukidanja janičarskog reda 1826. godine obično se navodi upravo korupcija janičara i njihova nelojalnost sultanu (Goodwin 2006: 8; Lewis 2002: 90–92). Međutim, interesantno je sagledati ovaj problem sa aspekta srpske nacionalne istorije. Naime, sultan Selim III je neposredno po dolasku na presto zabranio janičarima da borave u Beogradskom

⁸ Istoričari su dugo imali suprotna mišljenja po pitanju uslova usled za donošenje *Hatišerifa od Gilhane* i, uopšte, pristanka turskog državnog vrha na reforme. Danas prevladava mišljenje da je Turska na reforme pristala pod očiglednim pritiskom evropskih sila da se modernizuje, ali reforme nisu bile isključivo posledica tog pritiska (Lafi 2007: 354).

pašaluku. Starija srpska historiografija ovako je tumačila ovu odluku: „Ta se vojska bila sasvim izmetnula i odavno iskvarila [...]. Uživala se vlast, i posedi, a razvio se sistem podvale i neodgovornosti. Janičarski odžaci bili su mesta svih vrsta korupcije, a u isti mah legla bunta i nereda. [...] Sultan Selim, koji se obavezao da će čuvati red na granici, znao je dobro da za taj red ne može jamčiti ako u Srbiji ostanu janičari, koji će provoditi svoju volju“ (Ђоровић 2004: 521).

Krivični zakonik Turske carevine proglašen je 2. avgusta 1856. godine. Štampan je u više od 4.000 primeraka i deljen širom zemlje kako bi nove odredbe što pre zaživele u praksi (Bucknill, Utidjian 1913: 14–15). S obzirom na predmet istraživanja, ovde će biti prezentovane odredbe koje su se bavile pitanjem korupcije.

166

Član 67 definiše šta sve potpada pod korupciju: primanje i davanje poklona radi unapređivanja, kupoprodaja (ne)pokretne imovine po ceni višoj ili nižoj od tržišne, svi pokloni izuzev onih koji se dobijaju za značajnije praznike ili venčanja, s tim da je ostavljen prostor da službenik primi „uobičajene poklone u cilju zahvalnosti“. Pomenuti zakonski član precizno definiše šta spada u „uobičajene poklone“ – voće, drugi oblici hrane, napici, milostinja, pokloni prijateljima kao i siromašnima, kao i javni pokloni primljeni od države, tj. njenih službenika. Takođe se ustanovljavaju stručni termini za lica koja daju mito (*Raši*), ona koja mito primaju (*Murteši*) i za posrednike (*Raiš*).

Član 68 se odnosi na kažnjavanje murteša, tj. lica koje prima mito. Navodi se da se murteši, ko god da je i na kojem god položaju da se nalazi, u slučaju da se dokaže da je prvi put primio mito, privremeno lišava slobode. Ukoliko načini ponovo isti prestup, udaljava se iz službe na period od šest godina. Sledeća dva člana (69 i 70) pravno sankcionišu lica koja daju mito (*raši*) i posrednike (*raiš*). Kazna je identična murteševoj. Međutim, ukoliko davalac i primalac mita (kao i posrednik) ne obavljaju državne funkcije, kazna ostaje ista, tj. lica se udaljavaju sa posla kojim se bave (član 71). Ukoliko bi gore pomenuta lica ponovila isti prestup, sledi kazna od najmanje pet godina zatvora uz trajno udaljavanje sa službenog položaja (član 74).

Zanimljivo je kako je u turskom Krivičnom zakoniku definisana kazna ukoliko je žena primila ili dala mito. U tom slučaju se utvrđuje da li žena ima supruga; ako ga ima i ako je i on učestvovao na indirektan način u davanju/primanju mita, suprugu sledi kazna prema članu 68. Međutim, ukoliko žena nema muža ili se ne može dokazati njegova umešanost u

ove nezakonite radnje, žena se kažnjava novčanom kaznom i zatvorom u trajanju od godinu dana.

Autori ovog Zakonika u članu 77 predvideli su situaciju u kojoj je lice primorano da dâ mito. „Kada je čovek primoran da dâ mito kako bi spasio život, imovinu, čast i sve ono što mu je zakonom zagantovano, treba da izvesti nadležne organe o svoti novca koju je dao“ (član 66). Nadležni su u obavezi da mu nadoknade štetu. Ukoliko lice ne prijavi da je mito bio iznuđeno, kažnjava se kao raši. Poseban oblik primoravanja predstavlja davanje mita državnom službeniku zarad lakšeg i efikasnijeg poslovanja. I u ovom slučaju se primalac mita kažnjava kao murteš (član 68).

Većina istoričara danas slaže se da period *tanzimata* predstavlja polaznu etapu u stvaranju moderne turske države (Shaw 1977: 7, Ishtiaq 2011: 5, 8). Mnogi problemi nagrizali su Osmansko carstvo gotovo vekovima, ali je ono u 19. veku prvi put ozbiljnije rešilo da se pozabavi pitanjem sopstvenog preuređenja. Problem korupcije predstavljao je goruće pitanje koje je iziskivalo nove pravne mehanizme, budući da se pre *tanzimata* mahom sudilo prema šerijatskom pravu. Svakako da korupcija kod Turaka nije bila iskorenjena, ali je činjenica da je država, u skladu sa svojim mogućnostima, pokušavala da pronađe pravi način da iz ove borbe izađe kao pobednik.

Prateći komparativnu analizu, najpre je neophodno naglasiti da su i Ruska i Turska carevina na putu modernizacije korupciju videle ne samo kao moralno štetnu pojavu, već kao uzrok neefikasnosti države. Kao najznačajniji oblici korupcije u obe carevine javljaju se primanje mita i poklona, nepotizam (zapošljavanje rođaka), kronizam (dodeljivanje položaja svojim pristalicama) i zloupotreba službenog položaja u privatne svrhe.

Ukoliko pažljivo sagledamo istorijske trenutke u kojima su i Ruska i Osmanska carevina posegle za reformama, treba naglasiti da je Turska trpela veliki strani pritisak. Najčešće je taj pritisak dolazio iz zapadnoevropskih zemalja (Britanije, Francuske), koje su težile da ostvare svoje lične interese.⁹ A sama Turska, koja je često tražila finansijske zajmove za reformisanje upravo od pomenutih država, novac je neproduktivno

⁹ Tokom 19. veka velike evropske sile, posebno Austrija, Engleska i Rusija bile su živo zainteresovane za rešavanje *istočnog pitanja*, tj. opstanka Turskog carstva. Pitanje je najpre trebalo da reši teritorijalni opseg koji bi Turska u krajnjem vidu trebalo da ima, odnosno da se ugovori eventualna podela turskih teritorija među ovim državama.

trošila bez stvarnih socijalnih, ekonomskih i političkih efekata (Popov 2010: 276). Najupečatljiviji je primer osnivanja i rada Carske otomanske banke.¹⁰ Sa druge strane, ruski vladari vodili su nešto liberalniju politiku u Poljskoj, Finskoj i baltičkim oblastima (danas Litvanija, Letonija, Estonija). Prve dve su imale ustav, dok su u baltičkim gubernijama mužici oslobođeni kmetske zavisnosti u drugoj deceniji 19. veka. Međutim, Rusija nije bila pod stranim pritiskom, već je sama pristala na određene reforme kako bi sprečila eksploziju duboke krize u političkom, ekonomskom i socijalnom životu zemlje.

168

Zajedničko obema carevinama je postojanje duboko ukorenjene i široko rasprostranjene korupcije, kako među običnim svetom, tako i među najvišim državnim funkcionerima. Izvori retko pružaju konkretan uvid o izvršiocima krivičnog dela korupcije; ovo nimalo ne čudi ukoliko u obzir uzmemo strah od zaprećene kazne, osvete, zbog umešanosti u vršenje inkriminiranih radnji ili zbog materijalnih i drugih koristi.

Kao zajednički uzroci za pojavu i širenje korupcije u Ruskoj i Osmanскоj carevini prve polovine 19. veka izdvajaju se loše ustrojstvo organa državne uprave i zastareli oblici privređivanja. Pod lošim ustrojstvom organa državne uprave pre svega se misli na glomazan i krajnje neproduktivan administrativni aparat. Kao primer, u Rusiji je postojalo devet odeljenja Carske kancelarije, ali je gotovo sva izvršna vlast bila u rukama trećeg odeljenja, dok su preostala predstavljala mrtvo slovo na papiru. Za Tursku carevinu ovog perioda karakterističan je i sukob nadležnosti (borba za prestiž velikih vezira), dok se Rusija pridružuje kada je u pitanju neblagovremena zaštita prava ličnosti od samovolje pojedinih državnih službi ili činovnika u njima (primer: memoari Bolotova i Deržavina). Zastareli oblici privređivanja podrazumevaju da su obe carevine nastojale da održe feudalni poredak i da na njihovim teritorijama opstanak feudalnih poseda ne bude doveden u pitanje.¹¹

Krivični zakonic Ruske i Turske carevine doneti su u vremenskom razmaku od jedanaest godina. Posebni delovi zakonika bavili su se pitanjem korupcije. Dok je ruski krivični zakonik poznao četiri oblika davanja i primanja mita (član 401), turski krivični zakonik je poznao tri osnovna vida korupcije. Kazne za lica za koja bi se utvrdilo da su uzela

¹⁰ Za detalje videti: Popov 2010: 276.

¹¹ Posle Bečkog kongresa 1814/1815. u Evropi su postojala tri reda evropskih zemalja prema stepenu opstanaka feudalno-apsolutističkog poretka. Ruska i Turska carevina nikada nisu napustile prvi red, tj. grupu država u kojima talas revolucija nije uspeo da okrnji pomenuti poredak.

mito bile su identične: otpuštanje iz državne službe, novčana kazna ili zatvor, s tim da je ruski zakonodavac predvideo mogućnost javnog pokajanja koje bi u praksi značilo blažu kaznu. Premda je turski zakonodavac precizno definisao šta spada u „uobičajene poklone“, opravdano se postavlja pitanje da li primanje „uobičajenih poklona“ po automatizmu ne predstavlja vid korupcije. Bitnu zajedničku karakteristiku oba zakonika predstavlja činjenica da se u pravnoj praksi došlo do spoznaje da davanje mita ne mora nužno biti dobrovoljno, tj. da su lica neretko bila primoravana da ga daju. Međutim, dve specifičnosti razlikuju turski od ruskog krivičnog zakonika – postojanje stručnih izraza za lica koja učestvuju u procesu davanja/primanja mita (raši, murteši i raiš), ali i specifičan tretman žene u pomenutom procesu.¹²

Činjenica je da ni Ruska ni Turska carevina tokom 19. veka nisu uspele da iskorene korupciju, ali samo donošenje ovakvih krivičnih zakonika jasno govori da su države bile spremne da se suoče sa ovim problemom i da na najbolji mogući način u datom trenutku pristupe njegovom rešavanju. Međutim, ne sme se zaboraviti i fenomen „uloge istorijske ličnosti“. On je vidljiv na primeru Rusije: za razliku od Aleksandra I, čiji su reformatorski napori bili više nego stidljivi, Nikolaj I je snagom svoje ličnosti skoro sasvim uspeo da suzbije krupnu korupciju, pre svega na dvoru. U Turskoj je pak Mahmud II imao dovoljno snage da se suoči sa gorućim pitanjima onovremenog carstva, koja su pre njega neretko *gurana pod tepih* (npr. ukidanje janičarskog reda). Premda nije predmet ovog rada, istorija je pokazala da naslednici pomenutih vladara neće biti tako živo zainteresovani za rešavanje problema korupcije. Sledi logičan zaključak da je za borbu protiv korupcije ponekad veoma važan sam karakter ličnosti koja se nalazi na istaknutom državnom položaju.

Danas među istraživačima postoji saglasnost da raširenost korupcije umnogome zavisi od poštovanja zakonskih normi, sa jedne, i efikasnosti kaznenog aparata, ozbiljnosti i unutrašnje koherentnosti pravnog sistema, sa druge strane (Vuković 2010: 190–201). Budući da ne postoji savršen pravni sistem, proučavanje problema korupcije u Ruskoj i Turskoj carevini u prvoj polovini 19. veka nametnulo je nekoliko pitanja koja su i danas aktuelna. Jedno od njih je: da li u društvu postoji opšta saglasnost i potreba za postojanjem određenih normi koje bi sankcionisale

12 Sa tanzimatom je otpočeo period poboljšanja društvenog položaja žena u Turskoj carevini: prva državna škola za žensku decu otpočela je sa radom 1858, obavezno osnovno obrazovanje za devojčice je uvedeno 1869. itd. Za detalje videti: Ebeling et al. 2008: 3.

korupciju? Neosporno je da je sam državni vrh (ruski carevi, turski sultani) težio da reši problem kako krupne, tako i sitne korupcije. Sa druge strane, antikorupcione mere išle su naruku širokim narodnim masama pa se stoga nameće zaključak da je *zakazala* spona između vladara i naroda (činovničko-administrativni aparat). Na osnovu svega navedenog može se zaključiti da je upravo taj aparat neretko predstavljao izvor ove destruktivne društvene pojave.

Primljeno: 27. februar 2013.

Prihvaćeno: 16. april 2013.

Literatura

- Богданов, Игорь Я. и Алексей П. Калинин (2001), *Коррупция в России (социально-экономические и правовые аспекты)*, Москва: РАН.
- Vuković, Slobodan (2003), *Korupcija i vladavina prava*, Beograd: Draganić.
- Дулина, Нинель А. (1981), *Реформы танзимата и шариаат: Ислам в истории народов Востока*, Москва: Сб. ст.
- Кузовков, Юрий (2010), *История коррупции в России*, Москва: Анима-Пресс.
- Мантран, Робер (2002), *Историја Османског царства*, Београд: СЛЮ.
- Мизерий, Александр И. (2001), „История борьбы с коррупцией в России“, *Вестник нижегородского университета* 2: 182–189.
- Писарькова, Любовь Ф. (2002), „К истории взяток в России (по материалам 'секретной канцелярии' князей Голицыных первой половины XIX в.)“, *Отечественная история* 5: 33–49.
- Поров, Čedomir (2010), *Građanska Evropa (1770–1914): Osnovi evropske istorije (1770–1815)*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Поров, Čedomir (2010), *Građanska Evropa (1770–1914): Politička istorija Evrope (1815–1871)*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Расулов, А. Магомед (2006), „К вопросу об исторических корнях коррупции“, *Вестник института истории, археологии и этнографии* 8: 132–138.
- Сокова, Зинаида Н. и Анастасия В. Прокопьева (2009), „Реформы второго периода танзимата в османской империи (историографический аспект)“, *Вестник Тюменского государственного университета* 1: 72–78.
- Čorović, Vladimir (2004), *Istorija Srba*, Niš: Zograf.
- Bucknill, John S. and Haig A. Utidjian (1913), *The Imperial Ottoman Penal Code*, London: Oxford University Press.
- Ebeling, Jennie R. et al. (2008), „West Asia“ *The Oxford Encyclopedia of Women in World History*, Oxford: Oxford University Press.
- Faroqhi, Suraiya (2006), *The Ottoman Empire and the World Around It*, London: I. B. Tauris & Co Ltd.
- Goodwin, Kevin (2006), *The Tanzimat and the Problem of Political Authority in the Ottoman Empire: 1839–1876*, Providence: Rhode Island College.
- Lafi, Nora (2007), „The Ottoman Municipal Reforms between Old Regime and Modernity: Towards a New Interpretative Paradigm“, *First International Symposium on Eminönü*, 348–355.

- Ishtiaq, Hussain (2011), *The Tanzimat: Secular Reforms in the Ottoman Empire*, London: Faith Matters.
- Lewis, Bernard (2002), *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford: Oxford University Press.
- Lewis, C. Thomas (1891) *An elementary Latin dictionary*, New York: Harper & brothers.
- Sari, Mehmed-pasha (1935), *The Book of Consul for Viziers and Governors*, Westport, Connecticut: Greenwood Press Publishers.
- Shaw, J. Stanford and Ezel K. Shaw (1977), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808–1975*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sukharev, A.Y. and Krutskikh, L. E. (2000), *Big Dictionary For Lawyers*, Moscow: Infra-N.
- Toke, S. Aidt (2011), The causes of corruption, *DICE Ifo Institute for Economic Research at the University of Munich* 9: 15–19.
- Tolstoj, N. Lav (1972), *Rat i mir*, Zagreb: Matica Hrvatska.
- Redhouse, J. W, Wells, Charles (1880), *Turkish Dictionary*, London: Bernard Quaritch.
- Reid, James J. (2000), *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to Collapse 1839–1878*, Stuttgart: Franz Steiner.
- Elektronsko izdanje Ruskog biografskog rečnika, odrednica Сперанский Михаил Михайлович, (internet) dostupno na <http://www.rulex.ru/01181155.htm> (pristupljeno 15.02.2013).

171

Kristina Jorgić, Petar Čolić

A Brief Survey of the Fight Against Corruption in the Russian and Ottoman Empire in the First Half of the 19th Century

Abstract

For the Russian and Turkish Empire the nineteenth century is the period of adopting reform laws to modernize the country in order to be competitive in the course of time. Although the reform process in Russia was obstructed by the Arakcheyev regime and reactionary politics of Nicholas I of Russia, the government made a serious step in the fight against systemic corruption, enacting the Criminal Code of 1845. On the other hand, Turkey was undoubtedly under considerable foreign pressure concerning modernization processes. The Tanzimat period represents a significant epoch in which Turkey, among other countries, was faced with widespread corruption. The crown success of reformatory work in Turkey was adoption of the Criminal Code of 1856. This paper analyzes the specific laws which sanctioned corruption in these two empires.

Keywords corruption, Russia, the Arakcheyev regime, Turkey, Tanzimat, reforms, 19th century